

GUVERNUL NAȚIONAL LIBERAL D. A. STURDZA ȘI MIȘCAREA CULTURALĂ MACEDO-ROMÂNĂ (1901-1904)

Ionuț Nistor

Răspândiți pe o arie destul de întinsă, în Epir, Tesalia, Albania și Macedonia, aromânii au constituit, mai degrabă, o prezență discretă în frământările declanșate de ambițiile naționalităților din zonă pentru supremație și control regional. Destinul aromânilor, încadrați de autoritățile otomane în miletul “rum”, adică al creștinilor din Imperiu, se contopea, până la un punct, cu cel al sârbilor și bulgarilor, cu toții obligați de împrejurări să frecventeze școlile și bisericile grecești, preponderente în Balcani și să fie considerați de multe ori greci. Diferența față de celelalte două etnii menționate era că aromânii nu aveau un “stat-macă” în imediata vecinătate pentru a-i sprijini direct în demersurile lor politice. Specificul socio-cultural al macedo-românilor era, așadar, în pericol, cu atât mai mult cu cât factorii de presiune externi, reprezentați de propaganda celorlalte naționalități, erau dublați de o imposibilitate practică de comunicare în cadrul aceleiași comunități aromâne, risipită în grupuri mici pe teritorii întinse. “Pentru orice călător era mai ușor să străbată marile drumuri de la un capăt la altul al Peninsulei, decât drumul între două sate”¹, iar așezarea izolată a unor localități aromâne făcea din orice încercare de legătură o adevărată aventură. Or, în condițiile expuse mai sus, avantajul nu putea fi decât de partea populațiilor mai bine organizate și mai eficient sprijinite, cum erau grecii și bulgarii.

Chestiunea aromână nu putea lăsa, așadar, indiferentă clasa politică din România, mai ales că problema avea o dublă valență, națională și de politică externă. Plecând de la această perspectivă, ne propunem să analizăm în textul de față raportarea Partidului Național Liberal la problemele comunității românești sud-dunărene, de la începutul secolului XX. Tema nu este una cu totul inedită. În istoriografia vieții politice românești, i s-au alocat spații restrânse și nu a fost riguros analizată, fiind doar amintită ca preocupare a guvernelor liberale în lucrările ce tratează istoria PNL². Ea a fost abordată ceva mai mult în câteva sinteze dedicate evoluției chestiunii aromâne, semnificativă fiind cea a lui Max D. Peyfuss, *Chestiunea aromânească. Evoluția ei de la origini până la pacea de la București (1913) și poziția Austro-Ungariei*. Din aceste motive considerăm că un studiu de profunzime, bazat mai ales pe scrieri de epocă și documente de arhivă poate întregi perspectiva asupra poziției guvernului național liberal față de mișcarea culturală aromână, în anii 1901-1904.

¹ Georgeos Prevelakis, *Balcanii. Cultură și geopolitică*, București, Editura Corint, 2001, p. 33.

² Mircea Iosa, Traian Lungu, *Viața politică în România 1899-1910*, București, Editura Politică, 1977; *Istoricul PNL de la 1848 și până astăzi*, București, Imprimeriile Grivița, 1923; Apostol Stan, *Putere politică și democrație în România 1859-1918*, București, Editura Albatros, 1995; Șerban Rădulescu-Zoner (coord.), *Istoria Partidului Național Liberal*, București, Editura All, 2000.

Constatând degradarea continuă a situației macedo-românilor, autoritățile de la București, indiferent de culoarea politică, s-au implicat în sprijinirea aromânilor, alocând constant fonduri din buget pentru activități culturale. Rezultatele acestor încercări nu erau însă pe măsura nevoilor comunității aromâne și nici a sprijinului de care beneficiau celelalte naționalități. Nicolas Papahagi, un profesor la o școală românească din Macedonia³, afirma în acest sens, în 1903, că: “propaganda română din Macedonia este cea mai slabă de acolo, românii nu au o biserică puternică, un șef religios, ci doar câteva școli, care și acelea sunt prost organizate și întreținute”⁴. În aceeași ordine de idei, N. N. Nacio, președintele Societății albaneze “Drita”, nota într-o scrisoare deschisă că: “în ce privește succesele românismului în Macedonia și aducerea aromânilor la conștiința națională s-a realizat foarte puțin; nu există un partid care să-i reprezinte și școlile nu sunt populate decât cu elevi puțini la număr”⁵. Mărturiile depuse de aceste persoane integrate în sistemul educațional și cultural macedonean sunt confirmate și întărite de datele statistice apărute în primii ani ai secolului XX. Ele indică, pentru regiunea Bitoliei, faptul că populația aromână era cea mai numeroasă, cuprinzând 15.000 locuitori, urmând 7.000 bulgari, 2.800 de albanezi și câte 1.000 de turci și sârbi. Cu toate acestea existau 11 școli grecești, însumând 1.350 de elevi, 11 școli bulgărești cu 1.100 de elevi și doar 4 școli românești, frecventate de 300 de elevi⁶. Concluzia analizei acestor date este că, deși superiori numeric în anumite zone ale Macedoniei, aromânii nu dispuneau de suficiente instituții de educație și cultură și nu erau suficient de bine organizați. La aceste constatări de ordin tehnic mai trebuie adăugate și criteriile practice ale aderării unei părți a comunității macedo-române la formele de cultură instituționalizate ale grecilor. Înainte de apariția primelor școli românești, la mijlocul secolului XIX, aromânii frecventau mai cu seamă instituțiile de învățământ cu predare în limba elenă. Opțiunea lor era firească, dacă luăm în considerare faptul că greaca era limba de circulație regională și era folosită cu precădere în relațiile și schimburile comerciale, activitate în care era angrenată o parte însemnată a aromânilor.

Una dintre soluțiile pentru atragerea acestui segment de populație grecofilă și pentru sprijinirea comunității aromâne în eforturile de păstrare a specificului etnic era construcția de școli finanțate atât din fonduri locale, dar mai ales din rezerve provenite de la București. În 1891, Take Ionescu a alocat, din bugetul general al României, o sumă ce a depășit cu mult fondurile destinate până atunci propagandei în Macedonia, adică 400.000 lei, pentru ca, în 1900, suma să ajungă la 530.000 lei⁷. Motivele pentru care guvernele române, de după 1879, indiferent de culoarea politică, au sporit, în mod constant, alocațiile destinate românilor macedoneni, erau rezultatul necesităților reale ale acestei populații, supuse permanent procesului de “erodare” a specificului etnic. Nu este mai puțin adevărat că această “problemă macedo-română” a reprezentat și un bun capital politic, electoral și propagandistic pentru cele mai importante partide din România modernă, dublarea sau chiar triplarea sumei prevăzută în buget pentru școlile românești devenind, în același timp, o chestiune de imagine. Însă, principala problemă cu care se confrunta propaganda culturală românească, la începutul secolului XX, era nu

³ Nicolas Papahagi a fost membru în delegația macedoneană care a venit la București, în 1902, la întâlnirea cu Spiru Haret, pentru a rezolva situația școlilor românești din Balcani.

⁴ Nicolas Papahagi, *La question macedonienne*, București, Imprimeriile Grivița, 1901, p. 40.

⁵ N. N. Nacio, *Viitorul românismului în Balcani*, București, Tipografia C. A. Lăzăreanu, 1905, p. 11.

⁶ I. C. Puppa, *România față de chestiunea macedoneană*, București, Tipografia Viitorul, 1903, p. 34.

⁷ “Dezbaterile Adunării Deputaților”, 8 dec. 1901, p. 14.

atât acordarea sprijinului financiar, care, după cum am văzut, era unul însemnat, ci controlul riguros al utilizării acestor fonduri și elaborarea unei strategii, în funcție de care să se acționeze. Sistemul românesc de învățământ din Macedonia avea numeroase deficiențe, în condițiile în care nu exista un statut al personalului didactic, nu se cunoșteau, la nivel central, studiile profesorilor care predau în teritoriu, durata desfășurării activității, iar criteriile prin care erau desemnați în funcții erau altele decât cele științifico-didactice⁸. O altă deficiență în conceperea unui plan de învățământ cât mai apropiat de necesitățile din zonă era încurajarea înființării liceelor în detrimentul școlilor de comerț și meserii, în condițiile în care absolvenții liceelor nu aveau decât opțiunea studiilor universitare sau a slujbei în administrație, ambele variante inaccesibile aromânilor⁹.

Alocarea unor sume mari din bugetul statului român necesita un control riguros din partea autorităților de la București, pentru a nu da posibilitatea manevrării acestor bani în alte scopuri decât cele fixate inițial. Lipsa de preocupare sau poate chiar complicitatea în gestionarea acestor “afaceri de stat” a dus la o situație anormală, în care România acorda fonduri pentru școli care, de fapt, nu existau în realitate. Lipsa unui sistem prin care instituțiile de învățământ să fie verificate periodic a generat situații în care o școală putea să figureze printre cele finanțate de guvern, chiar și după ce s-a desființat sau fără ca ea să fi existat vreodată. Confirmarea acestui fapt vine din partea lui Nuși Tului, revizor școlar, care afirma că: “După cum vă este binecunoscut, școlile noastre în trecut erau fictive, existente în statele de prezență, neexistente în realitate”¹⁰. La rândul său, Take Ionescu scria, în 1899, că: “În unele comune de prin Macedonia sunt câte doi și trei institutori fără elevi și fără școală, în altele titularii au plecat și școalele nu s-au mai deschis”¹¹. Mai mult decât atât, problemele comunității și ale sistemului de învățământ românesc din Macedonia erau amplificate de rivalitățile personale ale celor angrenați în procesul educațional și în aparatul administrativ. Gestionarea fondurilor primite de la București a stârnit dispute și a împărțit liderii aromânilor în grupuri, ce urmăreau preluarea funcțiilor pentru a manevra banii în raport cu interese particulare. S-au creat antipatii personale și s-a declanșat o luptă fratricidă, care nu a avantajat mișcarea culturală românească. În loc să coaguleze eforturile, pentru îndeplinirea unui ideal unanim declarat și susținut, fondurile venite din România au dezbinat comunitatea aromână, au creat centre de putere și de influență. Acest aspect tragic al existenței societății românești balcanice a fost sesizat de conducerea Societății de Cultură Macedo-Română, care scria, în 1901, ministrului Instrucțiunii Publice și al Cultelor: “Cunoscut vă este desigur dumneavoastră, mai mult decât mie, că situația mișcării culturale românești din Macedonia nu este tocmai din cele mulțumitoare. Starea asta se datorează neînțelegerilor dintre profesorii noștri, a dezbinărilor, a certurilor. Ba cutare profesor e omul unui sau altui bărbat politic, ba alt profesor își neglijează cursul, ba un altul își primește salariul degeaba că nu are nici un elev la școală”¹². Situația nu mai putea continua în acest fel, mai ales în contextul în care, la constituirea cabinetului liberal, în 1901, România se afla într-o profundă criză. Statul român avea datorii externe

⁸ *Operele lui Spiru Haret*, vol. II, “Oficiale”, 1901-1904, f.l., f.a., p. 49.

⁹ *Ibidem*, p. 52.

¹⁰ *Ibidem*, p. 82.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Societatea de Cultură Macedo-Română (în continuare SCMR) către Ministerul Instrucțiunii Publice și al Cultelor (în continuare MIPC), București, 3 oct. 1901, în Arhivele Naționale ale României Direcția Arhivelor Istorice Centrale (în continuare ANRDAIC), fond SCMR, dosar 13, anii 1901-1906, f. 26r.

mari, ce trebuiau plătite într-un timp scurt și un deficit bugetar prezent. În aceste condiții, Spiru Haret, ministrul Instrucțiunii Publice și al Cultelor, a lansat un program de reformă, prin care dorea normarea activității didactice, evidența strictă a școlilor și a profesorilor și o mai bună gestionare a fondurilor. Măsura care a iritat atât opoziția conservatoare, cât și pe liderii macedo-românilor a fost reducerea drastică a banilor alocați învățământului, astfel că, de la 530.000 lei în 1900 s-a ajuns la, doar, 300.000 lei, în 1901¹³. Concomitent, Spiru Haret a redus și numărul școlilor primare de la 78 la 72, numărul institutorilor de la 178 la 139, a suprimat câteva catedre inutile la liceul din Bitolia, liceul din Ianina a fost transformat în școală comercială, gimnaziul de la Berat, școlile din Crușova și Veria au fost suprimate, numărul revizorilor a scăzut la doi, iar bugetul pentru Mitropolia din Constantinopol a fost lichidat¹⁴. Pentru un control mai riguros, Haret a înființat, prin decizia din 10 august 1902, Administrația școlilor și bisericilor românești din Turcia, cu sediul la Monastir, avându-l în frunte pe G. C. Ionescu, ulterior alăturându-i-se și Lazăr Duma, funcționar al Ministerului Afacerilor Străine¹⁵.

Măsurile restrictive impuse cheltuielilor destinate sistemului românesc de învățământ de la sud de Dunăre au provocat nemulțumirea conservatorilor, care îi acuzau pe liberali de rea credință și dezinteres față de cauza aromânilor, principalul vinovat fiind ministrul Instrucțiunii, “un sectar de cea mai colectivistă speță”¹⁶. Proteste au apărut și din partea câtorva profesori din Macedonia, care și-au pierdut posturile și care au declanșat o puternică agitație în rândul aromânilor, declarând că vin la București să răstoarne guvernul¹⁷. În aceste condiții, D. A. Sturdza, președintele Consiliului de Miniștri, a interzis intrarea în țară a oricărui lider al românilor macedoneni¹⁸. Ulterior, însă, o delegație a profesorilor s-a întâlnit la București cu Spiru Haret, întâlnire ce nu a schimbat decizia autorităților române, deoarece, așa cum sintetiza “Voința Națională”: “Măsurile luate nu reprezintă un atentat la adresa școlilor românești din Macedonia, ci la proasta administrare a fondurilor într-un moment de criză”¹⁹.

Hotărârile luate la București, decizia autorităților centrale de a supraveghea activitatea din Macedonia, de a îmbunătăți situația propagandei românești și de a verifica destinația banilor, se pare că nu și-au găsit ecouri și în teritoriu. Astfel, Administrația școlilor și bisericilor românești din Turcia informa, prin nota din 15 martie 1903, Ministerul Instrucțiunii Publice și al Cultelor (MIPC) despre controlul făcut de revizorul școlar I. Hondrosom în comunele Băiasa și Prelepe, care a scos la iveală faptul că Eforiile din cele două localități, deși aveau în administrare atât școlile și bisericile românești, cât și pe cele grecești, utilizau banii doar în folosul comunității elene, elevii români suferind de frig²⁰. Tot în urma unui control făcut de același revizor s-a dovedit și faptul că lipsa elevilor aromâni de la școala din Berat era urmarea indiferenței institutorului din localitate, care nu a fost capabil să adune nici un cursant, deși își primea în mod regulat subvenția de 90 de lei pe lună. Când a fost amenințat cu suspendarea subvenției, domnul Gogiman a reușit să strângă 8-12 elevi cu care să-și țină orele²¹.

¹³ Max Peyfuss, *Chestiunea aromânească. Evoluția ei de la origini până la pacea de la București (1913) și poziția Austro-Ungariei*, București, Editura Enciclopedică, 1994, p. 78.

¹⁴ *Operele lui Spiru Haret...*, p. 77.

¹⁵ *Ibidem*, p. 156.

¹⁶ “Conservatorul”, an I, nr. 188, 9 aug. 1901, p. 1.

¹⁷ *Operele lui Spiru Haret...*, p. 104.

¹⁸ “Conservatorul”, an I, nr. 166, 12 iul. 1901, p. 1.

¹⁹ “Voința Națională”, an XVIII, nr. 4838, 12 apr. 1901, p. 1.

²⁰ Administrația școlilor și bisericilor române din Turcia către MIPC, Bitolia, 15 martie 1903, în ANRDAIC, fond MIPC, dosar 397/1903, f. 94.

²¹ *Ibidem*, f. 99.

Problemele cu care se confrunta procesul de recunoaștere a drepturilor românilor de la Pind erau, așadar, multiple și complexe. Pe de o parte, autoritățile de la București făceau eforturi bugetare pentru susținerea acțiunilor culturale din Macedonia, dar nu aveau o strategie pe termen lung pentru organizarea acestor activități educative, nu dispuneau de suficiente mijloace de control în teritoriu, iar comunicarea între liderii macedo-românilor și oficialii români era, de multe ori, deficitară. Pe de altă parte, comunitatea aromână era divizată în tabăra “grecomanilor” și cea a “românilor adevărați”²², criteriile culturale la care s-au adăugat motive de ordin financiar sau dispute personale.

După aproape jumătate de secol de eforturi, situația în care se afla organizarea eclesiastică și învățământul românesc din Macedonia a fost surprinsă în mod fidel în expunerea de motive, asupra proiectului de buget pe 1903-1904, întocmit de Administrația școlilor și bisericilor române din Turcia. Astfel, cei 335.000 lei alocați acestui domeniu erau împărțiți după cum urmează: 95.263 lei pentru personalul învățământului primar din Turcia, ce cuprindea 161 de institutori și institutoare, care activau în 84 de școli, 11.100 lei pentru personalul învățământului primar din Bulgaria, alcătuit din 17 institutori și institutoare, în 3 școli, 17.690 lei pentru personalul bisericesc din Turcia, compus din 53 de preoți și “cântăreți”, fără a dispune, însă, de nici o biserică și 84.051 lei pentru personalul învățământului secundar din Turcia, alcătuit din 75 profesori, care predau în 4 școli. La acestea se adăugau 3.814 lei pentru cei 12 pensionari ai sistemului educațional, 12.457 lei pentru chiriile și materialul necesar învățământului primar din Turcia, 50.202 lei pentru aceleași nevoi destinate învățământului secundar, 7.301 lei reprezentând valoarea burselor acordate celor 27 de studenți din România și Turcia, 17.780 lei pentru cele patru persoane din Administrația școlilor și bisericilor, plus pensia lui Apostol Mărgărit, 10.000 lei – subvenția Institutului Weigand (Lipsca), 3.000 lei comision pentru sumele expediate în străinătate și 14.950 lei fond pentru deschiderea de credite extraordinare și suplimentare²³. Analiza cifrelor de mai sus indică existența aceleiași situații anacronice, ca și până în 1901. Spre exemplu, statul român întreținea, cu sume considerabile, 54 de preoți și „cântăreți”, fără a dispune, însă, de nici o biserică. Ei își săvârșeau slujbele religioase în biserici grecești și doar o dată sau de două ori pe lună în localitățile în care preoții le permiteau accesul. O altă deficiență în repartizarea fondurilor era alocarea unor sume prea mari membrilor Administrației școlilor și bisericilor, instituție compusă doar din patru persoane, comparativ cu banii destinați cheltuielilor și materialelor necesare învățământului primar și cu salariile profesorilor și a institutorilor. În cuprinsul expunerii de motive am întâlnit și alte cazuri de disfuncționalitate a sistemului educativ românesc, imputabile atât autorităților centrale, cât și reprezentanților în teritoriu. De exemplu, la Duratzo, școala românească nu avea nici un elev din cauza concurenței austriece și italiene. Reprezentanții celor două state ofereau școlărilor bani, haine și le asigurau hrana, iar „românii văzând că lucrurile merg așa au devenit foarte pretențioși și își întorc privirea spre acela care le oferă mai mult”²⁴. O situație similară era constatată la Bitolia, unde „sunt multe cazuri de părinți români care

²² Cei doi termeni sunt des întâlniți în literatura și în presa vremii, ei făcând referire la două grupuri din interiorul comunității macedo-române. “Grecomanii” era cei care studiaseră la școlile cu predare în limba elenă, participau la ceremoniile religioase din biserici grecești și aveau sentimente filoelene, iar “românii adevărați” erau cei care susțineau propaganda română.

²³ Administrația școlilor și bisericilor române din Turcia către MIPC, Bitolia, 8 martie 1903, în ANRDAIC, fond MIPC, dosar 398/1903, f. 52r.

²⁴ *Ibidem*, f. 55r.

trimit pe un copil la școala greacă, pe altul la cea sârbească și pe altul la cea română pentru a-i avea pe toți bursieri”²⁵. Aceste două cazuri, ce nu erau singulare, demonstrează că cei care se ocupau de administrarea problemelor românești din Balcani nu cunoșteau realitățile din teritoriu. Populația simplă din satele Pindului avea mai puțină nevoie de lozinci și promisiuni și mai degrabă de ajutoare materiale. Această categorie nu trebuie culpabilizată în nici un fel, deoarece era dificil să-și păstreze sentimentele naționale dacă autoritățile nu îi sprijineau. Aceste autorități trebuiau totodată să conștientizeze că eficientizarea propagandei române în Macedonia se făcea prin completarea apelului la valorile comune, coagulante, cu motivația financiară. Tot ca expresie a lipsei de strategie în domeniul educației, trebuie adusă și constatarea, referitoare la liceul din Bitolia, făcută în aceeași expunere de motive. Raportorii scriau, în documentul trimis MIPC, că „am dat atențiune deosebită predării limbii turce pentru că absolvenții liceului nostru nu cunosc mai deloc această limbă, care singură e în stare a le deschide calea spre funcțiunile din Imperiul Turcesc”²⁶. Ce s-ar mai putea adăuga după toate acestea, dacă ne gândim că ele se petrec la jumătate de veac de la debutul „propagandei române” în Macedonia? Nu ne rămâne decât să credem că optimismul exprimat de Ion Arginteanu în prima monografie dedicată comunității aromâne era împărtășit atât de autoritățile de la București, cât și din Macedonia: „Astăzi națiunea românească din Turcia se bucură de tot mai puține drepturi ca Grecii și Slavii. Totuși viitorul lor este asigurat. Un popor care și-a conservat individualitatea sa etnică 1300 de ani, prin cultura străină, va putea trăi în viitor cel puțin de două ori pe atât, prin cultura națională”²⁷.

Intențiile cabinetului liberal condus de D. A. Sturdza au fost “în sine” de apreciat. Măsurile luate între 1901-1904 au avut ca principale obiective eficientizarea mișcării culturale românești din Macedonia și controlul mai riguros al utilizării fondurilor bugetare. Cu toate acestea, strategia financiară, de politică externă și națională elaborată de guvernul liberal nu a obținut rezultatele scontate. Cauzele eșecului au stat în vena-litatea funcționarilor statului de la nivel central și local, care administrau banii destinați aromânilor și în neînțelegerile și rivalitățile dintre liderii comunității aromâne. La acestea s-a adăugat divizarea etniei române sud-dunărene în grupuri de interese politico-financiare, atât la vârful societății, cât și la baza ei, fapt ce a făcut inaplicabilă inițiativa guvernului de reglementare a situației. Problemele cu care se confruntau aromânii erau, după cum am putut observa, mult mai complexe și ele țineau de un întreg sistem politic și educațional. Or, în aceste condiții, misiunea pe care trebuia să și-o asume PNL era aceea de restructurare a raporturilor “centru-teritoriu” și de concepere a unei strategii pe termen lung, prin care comunitatea aromână să fie sprijinită. Măsurile conjuncturale s-au dovedit ineficiente deoarece ele nu reformau sistemul, ci doar îl ajustau și din acest punct de vedere inițiativa liberalilor în timpul guvernării 1901-1904 nu a avut efectul propus inițial.

²⁵ *Ibidem*, f. 63v.

²⁶ *Ibidem*, f. 65v.

²⁷ Ion Arginteanu, *Istoria românilor macedoneni din cele mai vechi timpuri și până în zilele noastre*, București, Tipografia L'Indépendance Roumain, 1904, p. XV.